

Prethodno priopćenje
Primljeno: 18. kolovoza 2015.

Politička apstinencija žena u Bosni i Hercegovini

SRĐAN PUHALO

Prime Communications

ZLATIBORKA POPOV MOMČINOVIĆ

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Sažetak

Cilj ovog istraživanja je ustanoviti da li postoji razlika među apstinenticama u Bosni i Hercegovini prema određenim demografskim (starost, obrazovanje, selo-grad, stranačka i etnička pripadnost) i socio-psihološkim karakteristikama (zainteresovanost za politiku, način informisanja o politici, povjerenje u institucije, dogmatizam, nacionalizam, kosmopolitizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam). Istraživanje je provedeno u prvoj polovini marta 2013. godine na uzorku od 483 punoljetne žene koje ne planiraju da glasaju na predstojećim izborima, a koje su u posljednjih šest godina (tri izborna ciklusa) nekad glasale, a nekad ne, glasale su, ali više neće, ili nikad nisu glasale. Pošli smo od pretpostavke da će različiti modaliteti političke apstinencije da se razlikuju s obzirom na mjerene varijable. Dobijeni rezultati pokazuju da se tri kategorije apstinentica razlikuju po pojedinim sociodemografskim varijablama: starost, obrazovanje, etnička i stranačka pripadnost i vjerska ubjedenja. Ispitanice se međusobno razlikuju i zainteresovanošću za politiku. Najveće interesovanje nalazimo kod ispitanica koje manipulišu svojim izlaskom na izbore, a slijede one koje su se razočarale u izbore, dok je zainteresovanost za politiku najmanja kod ispitanica koje uopšte ne glasaju na izborima. Televizija je još uvijek dominantan medij za informisanje o političkim dešavanjima, dok su na drugom i trećem mjestu dnevne novine i radio, ali su znatno manje uticajni. Ipak, između tri kategorije apstinentica nalazimo značajne razlike samo kod televizije i radija. Tri kategorije apstinentica se međusobno razlikuju samo po varijablama kosmopolitizam i liberalizam. Prisutna je i razlika između apstinentica po njihovom povjerenju u institucije. Najviše povjerenja u institucije nalazimo kod ispitanica koje nekad izlaze, a nekad ne izlaze na izbore, slijede ispitanice koje su glasale, ali više neće. Najmanje povjerenja u institucije nalazimo kod ispitanica koje nikad ne glasaju.

Cljučne riječi: žene, glasanje, politička apstinencija, politički interes, Bosna i Hercegovina

Uvod

Pojam političke participacije je složen i multidimenzionalan i obuhvata više dimenzija tzv. građanske političke kulture. Jedna od dimenzija je svakako izlazak na izbore, iako spada u onaj oblik participacije koji je, uslovno rečeno, najpasivniji i ne zahtijeva veći angažman (osim u zemljama kao što su npr. SAD gdje se od birača traži da se prije izlaska na izbore registruje, što samo po sebi zahtijeva veću političku involviranost). Po Vladimiru Vujčiću, “glasovanje zapravo ne zahtijeva inicijativu, već samo odluku da li izaći na izbore ili ne” (Vujčić, 2001: 358). Kako je savremena demokratija neposredna, tj. građani/ke biraju između različitih političkih opcija na koje prenose pravo (a uslovno rečeno i legitimitet) donošenja političkih odluka, istraživanja koja se tiču izlaženja na izbore su više nego aktualna. Jer, nedovoljna izlaznost upozorava na krizu političkog sistema *per se* i otuđenost od istog. Takođe, javljaju se i strahovi od tzv. erozije građanskog principa usled nedostatka političkog interesa, posvećenosti, energije i kapaciteta (Jacobs, Cook i Delli Carpini, 2009: 2). Jer, kao što je primijetila Iris Young, svi favorizuju demokratiju, ali je očigledno da malo ljudi vjeruje da su demokratske vlade u stanju da išta učine (Young, 2000: 4). Iz tih razloga treba podvući da participacija i princip građanstva korespondiraju, u protivnom u opasnost dolaze slobode koje su osnova građanskog principa (Barber, 2003: 146).

Postoji više determinanti koje utiču na izlaznost na izbore. Većina istraživanja ukazuje da je veća politička participacija u pozitivnoj korelaciji sa stepenom obrazovanja. No dublje analize pokazuju da pored formalnog stepena obrazovanja na političku participaciju utiču i (ne)demokratska klima u školi, učešće u vannastavnim aktivnostima i uopšte aktivnostima koje doprinose stvaranju socijalnog kapitala kroz mreže intergrupnog djelovanja i dinamike. Jedna od bitnih determinanti je svakako pol/rod, imajući u vidu činjenicu da žene čine više od polovine biračkog tijela i da određeni kulturni konstrukti propatrijarhalnog tipa žene situiraju u sferu privatnosti. Iz tih razloga više je nego značajno ispitati ne samo političku participaciju žena kao fenomen *per se* već i determinante političke apstinencije žena. Kako se kroz političku participaciju žena ukrštaju aspekti privatnog i javnog, ovaj fenomen je utoliko složeniji za istraživanje, ali svakako predstavlja sferu koja zahtijeva stalno nova istraživanja i teorijske koncepte.

Metodologija

Istraživanje je sprovedeno u periodu od 5. do 13. marta 2013. godine na uzorku od 483 apstinentice koje su u posljednjih šest godina (tri izborna ciklusa) nekad glasale, a nekad ne, glasale su, ali više neće, ili nikad nisu glasale. Na taj način smo željeli obuhvatiti različite modalitete participacije na izborima i steći što je moguće precizniju sliku o apstinenticama u Bosni i Hercegovini. Anketiranje je urađeno na

teritoriji Bosne i Hercegovine, metodom licem u lice. Ispitanice nisu samostalno popunjavale upitnik, već su odgovarale na pitanja koja im je čitao anketar. Terenski rad obavili su kontrolori i anketari Agencije Prime Communications iz Banje Luke.

U istraživanju su učestvovala apstinentice iz 27 opština u Republici Srpskoj i 30 iz Federacije BiH. Prilikom kreiranja uzorka vodilo se računa o:

1. broju stanovnika u entitetima;
2. broju stanovnika u pojedinim regionima/kantonima;
3. odnosu gradskog i seoskog stanovništva u entitetima.

Prilikom odabira ispitanika anketari su se pridržavali pravila *starta* i *koraka*, kao i pravila *prvog rođendana*. Time smo nastojali spriječiti bilo kakvu selekciju ispitanika od strane anketara.

Specifikum istraživanja predstavlja i to što nije ispitivana samo politička participacija u tzv. formalnom smislu – u ovom slučaju izborna apstinencija žena, već što je ona povezana i sa vrijednosnim matricama koje preovladavaju kod pojedinih kategorija apstinentica. Ovo je više nego značajno budući da se nekim istraživanjima političke participacije i uopšte političke kulture zamjera što polaze od tzv. minimalne ili proceduralne definicije demokratije, zaboravljajući pri tom vrijednosne okvire koji ispunjavaju demokratsku formu supstancijalnim sadržajem.¹ Iz tog razloga su istraživani različiti oblici apstinentije i vrijednosne matrice kao što su kosmopolitizam, liberalizam, nacionalizam, dogmatizam itd. Imajući u vidu polimorfnost bosanskohercegovačkog društva, istraživana je i povezanost različitih oblika apstinentije ženskog dijela populacije sa varijablama kao što su stepen obrazovanja, etnička pripadnost, vjerska ubjeđenja i praćenje medijskih sadržaja.

Instrument

Upitnik je sastavljen iz više dijelova:

Prvi dio čine podaci o ispitanicima, tj. njihove sociodemografske karakteristike: pol, starost i obrazovanje ispitanica. Slijede tip naselja u kojem ispitanice žive, njihova vjerska ubjeđenja i etnička pripadnost.

Drugi dio se sastoji od pitanja koja se bave: zainteresovanošću za politiku, načinom informisanja o političkim dešavanjima i povjerenjem u institucije. Povjerenje u institucije je mjereno na način da je ispitanicama ponuđena lista od četrnaest

¹ Tako se npr. antologijskom i još uvijek aktuelnom istraživanju političke kulture Almonda i Verbe spočitava što nije uzelo u obzir taj supstancijalni aspekt, već se baziralo na formalnim oblicima participacije. No i sami autori su toga bili svjesni: "... Zaveli bismo čitatelje ustvrdimo li da se naše proučavanje jednakomjerno bavi svim aspektima političke kulture. Naše proučavanje naglašava orijentaciju prema političkoj strukturi i procesima, ne orijentaciju prema *supstanci* političkih zahtjeva i outputa" (Almond i Verba, 2000: 30).

institucija (Predsjedništvo BiH, Vijeće ministara BiH, Vlada Republike Srpske i Federacije BiH, Predsjednik Republike Srpske i Federacije BiH, vojska, policija, sudstvo, političke partije, mediji, vjerske ustanove, NVO i međunarodne organizacije) i petostepena skala od 1 (nikakvo povjerenje) do 5 (potpuno povjerenje). Ispitanice su davale ocjenu za svaku instituciju posebno, a onda je iz tih odgovora izvedena prosječna ocjena povjerenja.

Treći dio upitnika čini pet skala koje su kasnije podvrgnute faktorskoj analizi i to:

– *Skala dogmatizma* (Bojanović, 2004) koja se sastoji od 8 stavki sa petostepenom skalom odgovora: uopšte se ne slažem, uglavnom se ne slažem, neodlučan, djelimično se slažem, potpuno se slažem. Što je skor na skali dogmatizma veći, to je ispitanik skloniji prihvatanju dogmatskog mišljenja.

– *Skala nacionalizma* (Puhalo, 2007) koja se sastoji od 14 stavki na koje su ispitanici mogli da odgovore sa: uopšte se ne slažem, uglavnom se ne slažem, neodlučan, djelimično se slažem, potpuno se slažem. Posljednjih šest stavki u ovoj skali je rekodirano. Što je skor na skali nacionalizma veći, to ispitanik više podržava nacionalističke stavove. U faktorskoj analizi upitnika nacionalizma koristili smo se promaks rotacijom koja je grupisala ponuđene tvrdnje u dva faktora: nacionalizam i kosmopolitizam.

– *Skala cilj opravdava sredstvo* (Bojanović, 2004) sastoji se od osam stavki sa petostepenom skalom odgovora: uopšte se ne slažem, uglavnom se ne slažem, neodlučan, djelimično se slažem, potpuno se slažem. Što je skor na skali cilj opravdava sredstvo veći, to ispitanik više prihvata to načelo kao ispravno.

– *Skala odnos prema vođi* (Bojanović, 2004) sastoji se od jedanaest tvrdnji sa petostepenom skalom odgovora: uopšte se ne slažem, uglavnom se ne slažem, neodlučan, djelimično se slažem, potpuno se slažem. Što je skor na skali odnos prema vođi veći, to je ispitanik više sklon prihvatanju vođe.

– *Skala liberalizma i konzervativizma* (Puhalo, 2007) prilagođena je ovom istraživanju: uopšte se ne slažem, uglavnom se ne slažem, neodlučan, djelimično se slažem, potpuno se slažem. Stavke koje su se odnosile na liberalizam su rekodirane. Što je skor na skali liberalizam/konzervativizam veći, to ispitanik ima izraženije konzervativne stavove. U faktorskoj analizi odgovora na upitniku “cilj opravdava sredstvo” koristili smo se promaks rotacijom i identifikovali tri faktora: liberalizam, konzervativizam i kolektivistička autoritarnost.

Pouzdanost instrumenta

Budući da su u istraživanju učestvovali punoljetni građani Bosne i Hercegovine, pouzdanost je prilično zadovoljavajuća. Najmanju pouzdanost imamo na skali kon-

zervativizam i kolektivistička autoritarnost, pa ćemo ove varijable izostaviti iz dalje analize, dok je najveća pouzdanost kod skala odnos prema vođi i nacionalizmu.

Tabela 1. Pouzdanost skala

	α
Dogmatizam	.80
Nacionalizam	.90
Kosmopolitizam	.88
Cilj opravdava sredstvo	.83
Odnos prema vođi	.94
Konzervativizam	.21
Kolektivistička autoritarnost	.13
Liberalizam	.48

Obrada podataka

U okviru ovog istraživanja rezultati će biti analizirani programom SPSS 11.5 na nekoliko nivoa. Karakteristike uzorka opisali smo deskriptivnom statistikom (frekvence i procenti). Prilikom formiranja skala nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam koristili smo faktorsku analizu skale, sa promaks rotacijom, koja je grupisala ponuđene tvrdnje u određene faktore. Pouzdanost upotrijebljenih skala mjerena je putem koeficijenta Cronbachovo alfa. Razlike između samih apstinentica na sociodemografskim varijablama smo analizirali hi-kvadrat testom. Takođe hi-kvadrat test smo koristili kod analize tri kategorije apstinentata, kada smo mjerili njihovu zainteresovanost za politiku i kada smo analizirali putem kojih medija se informišu o politici. Razlike između apstinentica na varijablama nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi i liberalizam, kao i društvene ciljeve i povjerenje u institucije mjerili smo jednofaktorskom univarijantnom analizom varijanse ANOVA. Analizirali smo samo statistički značajne razlike na nivou 0,05 i 0,01.

Rezultati

Prvo ćemo prikazati razlike između tri kategorije ispitanica po sociodemografskim varijablama, a potom i da li se razlikuju po zainteresovanosti za politiku. Slijedi analiza po nekim socio-psihološkim varijablama i prema povjerenju u institucije.

Tabela 2. Tip naselja u kojem žive apstinentice

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Grad	N	109	73	99	281
	%	57.7%	51.4%	65.1%	58.2%
Selo	N	80	69	53	202
	%	42.3%	48.6%	34.9%	41.8%
Total	N	189	142	152	483
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 2.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
5.715	2	.057

Ne postoji statistički značajna razlika ($V=5,715$, $df=2$, $p=0,057$) između tri kategorije ispitanica s obzirom na to dolaze li iz grada ili sa sela.

Tabela 3. Starost ispitanica

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Od 18 do 29 godina	N	44	31	63	138
	%	23.3%	21.8%	41.4%	28.6%
Od 30 do 44 godine	N	69	46	52	167
	%	36.5%	32.4%	34.2%	34.6%
Od 45 do 59 godina	N	54	34	23	111
	%	28.6%	23.9%	15.1%	23.0%
Stariji od 60 godina	N	22	31	14	67
	%	11.6%	21.8%	9.2%	13.9%
Total	N	189	142	152	483
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 3.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
29.582	6	.000

Postoji statistički značajna razlika između tri kategorije apstinentica s obzirom na njihove godine starosti ($V=29,582$, $df=6$, $p=0,000$). Među ispitanicama koje nekad glasaju, a nekad ne jedna trećina (36,5%) je starosti između 30 i 44 godine, a slijede ispitanice starosti između 45 i 59 godina (28,6%) i one od 18 do 29 godina (23,3%). Svaka deseta ispitanica (11,6%) koja kalkuliše sa izlaskom na izbore starija je od 60 godina. Među ispitanicama koje su razočarane u izbore i neće više učestvovati najviše je onih starosti između 30 i 44 godine (32,4%), dok u ostalim starosnim kategorijama imamo skoro podjednak procenat ispitanica. Kod ispitanica koje nikad ne glasaju jasna je tendencija da što su ispitanice mlađe, to više ne izlaze na izbore. Iz dobijenih rezultata sa izvesnim oprezom se može ukazati da je starosna kategorija apstinentica koja spada u tzv. “zrelu” socijalnu kohortu, kada je o godinama riječ, sklonija promjenljivijim oblicima političke apstinencije. Ovo je, uslovno rečeno, povezano sa svojevrsnom raspolućenošću – iskustvom življenja u nekadašnjem političkom sistemu koji opet nije jasno profilisan kao kod starije kohorte, kao i nedovoljnom prilagođenošću novim političkim okolnostima “ispresicanim” ratnim iskustvom. Ono što je posebno zabrinjavajuće je stav “mlade” socijalne kohorte koja gotovo fatalistički pristaje uz tvrdnju “Nikad ne izlazim na izbore” u poređenju sa drugim starosnim kohortama.

Kada se govori o obrazovanju apstinentica, možemo da vidimo da i tu postoji statistički značajna razlika s obzirom na vrstu apstinencije ($V=20,135$, $df=8$, $p=0,010$). Među ispitanicama koje nekad glasaju, a nekad ne najveći procenat je onih sa završenom srednjom školom – četvrti stepen (38,1%), a slijede one sa višom i visokom školom (31,2%). Sa završenim zanatom imamo 14,8% ispitanica koje nekad glasaju, a nekad ne, dok 12,7% ima završenu osnovnu školu. Među ispitanicama koje su glasale, ali više neće situacija je nešto drugačija. I dalje je najveći procenat onih sa završenom srednjom školom – četvrti stepen (44,4%), a slijede ispitanice sa završenom osnovnom školom (19,7%) i zanatom (19%). Najmanji procenat je visokoobrazovanih apstinentica (14,8%). Među ispitanicama koje nikad ne glasaju na izborima polovinu čine ispitanice sa završenom srednjom školom – četvrti stepen, dok je svaka peta visoko obrazovana (21,1%) ili ima zanat (18,4%). Među pravim apstinentkinjama nalazimo 10% ispitanica sa završenom samo osnovnom školom. Odgovor nekad glasam, a nekad ne spada u politički okvir koji poima politiku odnosno demokratiju kao oblik *bargaining and exchange* – pregovaranja i razmjene na tzv. političkom tržištu (v. Barber, 2003: 143). Iako apstinentice sa završenom srednjom školom više pristaju uz ovaj odgovor od ostalih apstinentica, u isto vrijeme u znatnoj većoj mjeri pristaju uz fatalističke tvrdnje glasala sam, ali više neću odnosno nikad ne glasam na izborima. U jednom sumarnom prikazu, koji uzima u obzir pristajanje na odgovore koji se tiču različitih oblika apstinencije, može se reći da apstinentice sa višom i visokom školom najčešće poimaju politiku kao *bargaining and exchange*.

Tabela 4. Obrazovanje apstinentica

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Bez odgovora	N	6	3	2	11
	%	3.2%	2.1%	1.3%	2.3%
Osnovna škola	N	24	28	15	67
	%	12.7%	19.7%	9.9%	13.9%
Zanat	N	28	27	28	83
	%	14.8%	19.0%	18.4%	17.2%
Srednja škola – četvrti stepen	N	72	63	75	210
	%	38.1%	44.4%	49.3%	43.5%
Viša i visoka škola	N	59	21	32	112
	%	31.2%	14.8%	21.1%	23.2%
Total	N	189	142	152	483
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 4.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
20.135	8	.010

Tabela 5. Etnička pripadnost apstinentica

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Hrvatica	N	35	33	19	87
	%	18.5%	23.2%	12.5%	18.0%
Bošnjakinja	N	74	59	89	222
	%	39.2%	41.5%	58.6%	46.0%
Srpkinja	N	79	46	44	169
	%	41.8%	32.4%	28.9%	35.0%
Drugo	N	1	4	0	5
	%	0.5%	2.8%	0.0%	1.0%
Total	N	189	142	152	483
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 5.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
23.255	6	.001

Postoji statistički značajna razlika s obzirom na vrstu apstinencije ispitanica i njihove etničke pripadnosti ($V=23,255$, $df=6$, $p=0,001$). Među apstinenticama koje nekad glasaju, a nekad ne najveći je procenat Srпкиnja (41,8%) i Bošnjakinja (39,2%), znatno manje Hrvatice (18,5%). Među ispitanicama koje su do sada glasale, ali više neće dominiraju Bošnjakinje (41,5%), a slijede Srпкиnje (32,4%) i Hrvatice (23,2%). Među onima koje nikad ne glasaju na izborima je najveći procenat Bošnjakinja (58,6%), a slijede Srпкиnje (28,9%) i Hrvatice (12,5%). Hrvatice su u najmanjem procentu apstinentice kada je o različitim oblicima apstinencije riječ. Ovo je vjerovatno povezano sa činjenicom da je status Hrvata kao jednog od tri konstitutivna naroda predmet stalnih političkih debata i da se zbog straha od tzv. majorizacije hrvatsko biračko tijelo prilično homogenizuje. Takođe, činjenica da Bošnjakinje u znatno većoj mjeri spadaju u onu kategoriju apstinentica koje su do sada glasale, ali više neće, odnosno koje nikad ne glasaju, implicitno ukazuje na razočaranost bošnjačkog biračkog tijela ne samo postojećom političkom elitom već i političkim sistemom koji bi, makar pod plaštom tzv. građanskog principa, zaštitio interese Bošnjaka na cijeloj teritoriji BiH koju oni doživljavaju kao matičnu zemlju, za razliku od druga dva konstitutivna naroda koji navodno imaju rezervnu domovinu.

Tabela 6. Stranačka pripadnost apstinentica

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Bez odgovora	N	1	2	1	4
	%	0.5%	1.4%	0.7%	0.8%
Da, članica sam	N	5	2	1	8
	%	2.6%	1.4%	0.7%	1.7%
Da, članica sam, ali nisam aktivna	N	27	6	1	34
	%	14.3%	4.2%	0.7%	7.1%
Nisam članica	N	156	132	148	436
	%	82.5%	93.0%	98.0%	90.5%
Total	N	189	142	151	482
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 6.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
29.625	6	.000

Kada se govori o članstvu u političkoj partiji, možemo da vidimo da i tu postoji statistički značajna razlika s obzirom na vrstu apstinencije ($V=29,625$, $df=6$, $p=0,000$). Kao što možemo da vidimo u tabeli 6, najveći broj apstinentica nisu članice ni jedne političke partije. Ipak, najviše ih nalazimo među ispitanicama koje nekad glasaju, a nekad ne (16,9%), ali najveći broj njih nisu mnogo aktivne u radu partija. Među ispitanicama koje su glasale, ali više neće nalazimo 5,6% članica neke političke partije, dok je među onima koje nikad ne glasaju taj procenat 1,4%. Ni one nisu pretjerano politički aktivne.

Postoji statistički značajna razlika s obzirom na vrstu apstinencije ispitanica i njihove religioznosti ($V=20,151$, $df=8$, $p=0,010$). Među apstinenticama koje nekad glasaju, a nekad ne najveći je procenat onih koje su uvjerenе vjernice i prihvataju sve što vjera uči (46,6%), a slijede vjernice koje ne prihvataju sve što vjera propovijeda (43,9%). Onih koje nisu sigurne i koje nisu religiozne ima 9,5% među onima koje nekad glasaju, a nekad ne. Slična situacija je i kod ispitanica koje su glasale, ali više neće. Najveći je procenat onih koje su uvjerenе vjernice i prihvataju sve što vjera uči (49,3%), a slijede vjernice koje ne prihvataju sve što vjera propovijeda (35,9%). Onih koje sumnjaju u svoju religioznost ili nisu uopšte religiozne ima 14,7%. Kod pravih apstinentica imamo podjednak procenat vjernica koje prihvataju sve što vjera uči (38,2%) i onih koji ne prihvataju sve što vjera propovijeda (38,2%). Među pravim apstinenticama nalazimo i najveći procenat onih koje sumnjaju u svoju religioznost ili uopšte nisu religiozne (23,7%). Sumarno gledajući, vjernice u ovom ili onom obliku iskazuju različite oblike političke (ne)participacije kada je o glasanju riječ, dok nereligiozne više pristaju uz tvrdnje koje ukazuju na otuđenost od političkog sistema kroz oblike neizlaženja na izbore koje praktikuju. Ovo ukazuje, uslovno rečeno, da vjerovanje u religijskom smislu implicira i vjerovanje u političkom smislu, tj. u smisao izlaženja na izbore (u uslovnom smislu, budući da nemamo podatke o biračicama koje stalno izlaze na izbore), kao i sklonost ka preispitivanju vlastite političke participacije odnosno političke ponude. No, imajući u vidu mali broj ispitanica u uzorku koje spadaju u nereligiozne, ove interpretacije treba uzeti sa rezervom.

Tabela 7. Vjerska ubjedenja apstinentica

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Uvjerena sam vjernica i prihvatam sve što moja vjera uči	N	88	70	58	216
	%	46.6%	49.3%	38.2%	44.7%
Vjernica sam, ali ne prihvatam baš sve što moja vjera uči	N	83	51	58	192
	%	43.9%	35.9%	38.2%	39.8%
Nisam sigurna vjerujem li ili ne vjerujem	N	15	11	22	48
	%	7.9%	7.7%	14.5%	9.9%
Nisam religiozna, nemam ništa protiv da drugi vjeruju	N	3	9	14	26
	%	1.6%	6.3%	9.2%	5.4%
Nisam religiozna i protivnica sam religije	N	0	1	0	1
	%	0.0%	0.7%	0.0%	0.2%
Total	N	189	142	152	483
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 7.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
20.151	8	.010

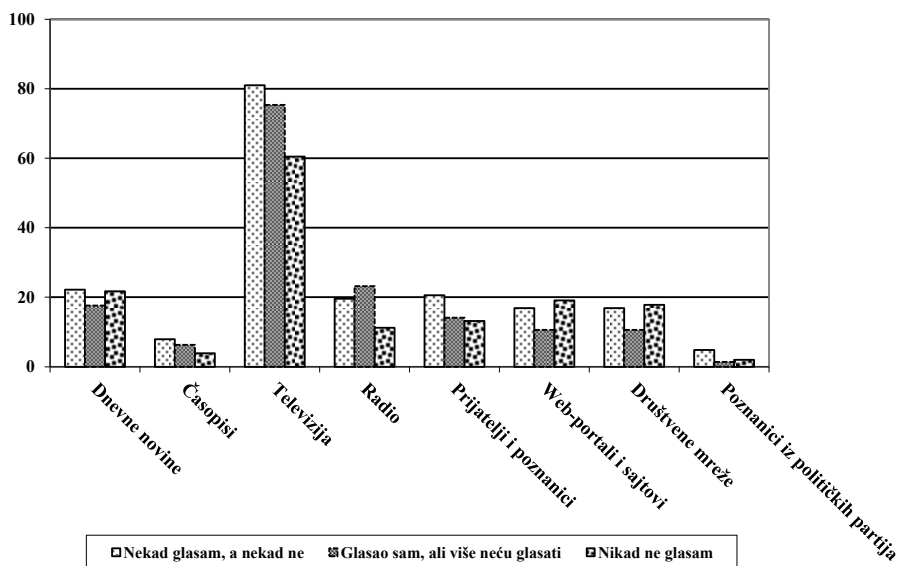
Tabela 8. Kako apstinentice procjenjuju svoj interes za politiku?

		Nekad glasam, a nekad ne	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	Total
Bez odgovora	N	2	4	1	7
	%	1,1%	2,8%	,7%	1,4%
Veoma sam zainteresovana	N	4	1	2	7
	%	2,1%	,7%	1,3%	1,4%
Uglavnom sam zainteresovana	N	72	33	10	115
	%	38,1%	23,2%	6,6%	23,8%
Niti sam zainteresovana, niti sam nezainteresovana	N	88	69	50	207
	%	46,6%	48,6%	32,9%	42,9%
Uglavnom sam nezainteresovana	N	23	35	89	147
	%	12,2%	24,6%	58,6%	30,4%
Total	N	189	142	152	483
	%	100%	100%	100%	100%

Tabela 8.1. Hi-kvadrat test

V	df	p
105.986	8	.000

Iz tabele 8.1. vidimo da postoji statistički značajna razlika ($V=105,986$, $df=8$, $p=0,000$) između tri kategorije apstinentica s obzirom na njihovu zainteresovanost za politička dešavanja. Možemo reći da je najveći procenat ispitanica koje i jesu i nisu zainteresovane za politiku i taj procenat varira od 46,6% onih koje nekad glasaju, a nekad ne, preko 48,6% onih koje su glasale i više neće do 32,9% onih koje nikad ne glasaju. Najveću zainteresovanost za politiku nalazimo kod ispitanica koje nekad glasaju, a nekad ne (38,1%) i one su uglavnom zainteresovane. Slijede one koje su nekad glasale, ali više neće (23,2%) i ispitanice koje nikad ne glasaju (6,6%). Sasvim je očekivano da najveću nezainteresovanost za politička dešavanja nalazimo kod žena koje nikad ne glasaju na izborima (58,6%), a slijede one koje su glasale, ali više neće (24,6%) i one koje nekad glasaju, a nekad ne (12,2%).

Grafikon 1. Kako se apstinentice najčešće informišu o političkim zbivanjima u BiH? (u %)

Kao što možemo da vidimo iz grafikona 1, još uvijek je televizija dominantan medij za informisanje o političkim dešavanjima, a slijede dnevne novine i radio. Televiziju najviše gledaju ispitanice koje nekad glasaju, a nekad ne, a slijede ispitanice

koje su glasale, ali više neće glasati i ispitanice koje nikad ne glasaju. Ova razlika je statistički značajna ($V=18,406$, $df=2$, $p=,000$). Postoji statistički značajna razlika i kod ispitanica koje slušaju radio: taj medij najviše slušaju ispitanice koje su glasale, ali više neće, a slijede ispitanice koje nekad glasaju, a nekad ne i one koje nikad ne glasaju ($V=7,739$, $df=2$, $p=,021$).

Interesantno je da ispitanice koje nikad ne glasaju na izborima skoro jednako kao i one koje nekad glasaju, a nekad ne, koriste savremene medije, tj. kanale komunikacije (web-portale, sajtove i društvene mreže) da bi se informisale o dešavanjima u domaćoj politici. Ovo ukazuje na popularnost tzv. novih medija koja nadilazi *per se* interes za izlazak na izbore, a, uslovno rečeno, i politička zbivanja uopšte, zbog raznovrsnosti sadržaja i mogućnosti interaktivnog korišćenja tzv. novih medija.

Tabela 9. Razlike između tri kategorije apstinentica na varijablama nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi i liberalizam

		N	M	SD	SE	F	df	p
Nacionalizam	Nekad glasam, a nekad ne	182	2.8321	.86207	.06390	.467	2	.627
	Glasala sam, ali više neću glasati	139	2.9289	.98076	.08319			
	Nikad ne glasam na izborima	147	2.8964	.92677	.07644			
Kosmopolitizam	Nekad glasam, a nekad ne	183	3.2576	.93611	.06920	3.946	2	.020
	Glasala sam, ali više neću glasati	139	3.4039	.94978	.08056			
	Nikad ne glasam na izborima	146	3.0861	.98810	.08178			
Dogmatizam	Nekad glasam, a nekad ne	183	3.2951	.81749	.06043	.132	2	.877
	Glasala sam, ali više neću glasati	140	3.2705	.71542	.06046			
	Nikad ne glasam na izborima	152	3.2525	.73825	.05988			
Cilj opravdava sredstvo	Nekad glasam, a nekad ne	185	2.2324	.78423	.05766	.784	2	.457
	Glasala sam, ali više neću glasati	140	2.2295	.72958	.06166			
	Nikad ne glasam na izborima	151	2.3270	.81046	.06595			
Odnos prema vođi	Nekad glasam, a nekad ne	187	3.0452	.91690	.06705	2.500	2	.083
	Glasala sam, ali više neću glasati	139	2.8842	.95558	.08105			
	Nikad ne glasam na izborima	150	3.1370	1.04615	.08542			
Liberalizam	Nekad glasam, a nekad ne	185	2.7319	.67366	.04953	4.698	2	.010
	Glasala sam, ali više neću glasati	141	2.6128	.75070	.06322			
	Nikad ne glasam na izborima	151	2.4927	.72214	.05877			

Kao što možemo da vidimo u tabeli 9, tri kategorije apstinentica se međusobno razlikuju samo na varijablama kosmopolitizam ($F=3,946$, $df=2$, $p=0,020$) i liberalizam ($F=4,698$, $df=2$, $p=0,010$). Kosmopolitizam je najviše izražen kod ispitanica koje su glasale, ali više neće (3,40), a slijede one koje nekad glasaju, a nekad ne (3,25) i one koje nikad ne glasaju (3,08). Rezultati koji se tiču skale kosmopolitizam ukazuju na svojevrsnu razočaranost ovog dijela biračkog tijela bosanskohercegovačkom etnopolitikom koja je nesposobna da iskorači u šire, kosmopolitske okvire. Liberalizam je najviše prisutan kod ispitanica koje nekad glasaju, a nekad ne (2,73), a slijede one koje su glasale, ali više neće (2,61) i one koje nikad ne glasaju (2,49), iz čega se može zaključiti da apstinentice liberalnog usmjerenja najviše pristaju na model politike *bargaining and exchange* i da tragaju za liberalnim opcijama na bosanskohercegovačkom političkom tržištu.

Tabela 9.1. Test najmanje značajne razlike (LSD)

			MD	SE	p
Kosmopolitizam	Glasala sam, ali više neću glasati	Nikad ne glasam na izborima	.31780	.11337	.005
Liberalizam	Nekad glasam, a nekad ne	Nikad ne glasam na izborima	.23918	.07814	.002

Kao što možemo da vidimo iz tabele 9.1, kod varijable kosmopolitizam postoji statistički značajna razlika ($p=0,005$) između ispitanica koje su glasale, ali više neće i onih koje nikad ne glasaju. Na skali liberalizam postoji statistički značajna razlika kod ispitanica koje nekad glasaju, a nekad ne i onih koje nikad ne glasaju ($p=0,002$).

Tabela 10. Povjerenje tri kategorije apstinentica u institucije

	N	M	SD	SE
Nekad glasam, a nekad ne	189	2.0729	.81241	.05909
Glasala sam, ali više neću glasati	142	1.9834	.67873	.05696
Nikad ne glasam na izborima	152	1.8426	.69454	.05633
Total	483	1.9741	.74339	.03383

Postoji statistički značajna razlika ($F=4,488$, $df=2$, $p=0,017$) između naše tri kategorije apstinentica. Najviše povjerenja u institucije nalazimo kod ispitanica koje nekad izlaze na izbore, a nekad ne (2,07), a potom kod ispitanica koje su glasale, ali više neće (1,98). Najmanje povjerenja u institucije nalazimo kod ispitanica koje nikad ne glasaju (1,84). Kao što možemo da vidimo iz tabele 10.1, kada se radi o

povjerenju u institucije, postoji razlika između onih ispitanica koje nekad glasaju, a nekad ne i ispitanica koje nikad ne glasaju (0,004).

Tabela 10.1. Test najmanje značajne razlike (LSD)

		MD	SE	p
Nekad glasam, a nekad ne	Nikad ne glasam na izborima	.23037	.08047	.004

Rasprava

Politička apstinencija u Bosni i Hercegovini, kao i u regionu, nije mnogo istraživa-na jer istraživačima su, izgleda, više interesantni glasači nego apstinenti. Kada taj fenomen sagledamo kroz rodnu perspektivu, onda je broj istraživanja koja se bave participacijom žena u politici još manji. Zbog toga smo željeli da vidimo da li postoji razlika među apstinenticama u Bosni i Hercegovini prema određenim demografskim i socio-psihološkim karakteristikama.

Dosadašnja istraživanja političke participacije žena na našim prostorima uglavnom su se svodila na poređenje između muškaraca i žena (Mihajlović, 1997; Milošević, 2007; Puhalo, 2007) ili žena koje glasaju i onih koje ne glasaju (Puhalo i dr., 2009), dok je ovo istraživanje specifično po tome što se bavi ženama koje su izjavile da na predstojećim izborima neće glasati, a koje su u posljednjih šest godina (tri izborna ciklusa) nekad glasale, a nekad ne, glasale su, ali više neće, ili nikad nisu glasale. Na taj način smo željeli obuhvatiti različite modalitete participacije na izborima i steći što je moguće precizniju sliku o apstinenticama u Bosni i Hercegovini. I istraživanja u svijetu se više baziraju na razlikama u političkom ponašanju između muškaraca i žena nego što dublje zalaze u žensku stranu politike, ali i antipolitike i apolitike. Izuzetak čine istraživanja koja imaju jasnija feministička utemeljenja, a koja, za razliku od ovog, na dublji način istražuju intersekciju između privatnog i javnog života žena i preispituju tzv. diferencijalne koncepte građanskog. Feministički pristup pruža okvir za preispitivanje samog pojma političke participacije, uključujući i izlaznost na izbore, ne ograničavajući se samo na razlike u formalnom političkom učešću između muškaraca i žena. Tako npr., po stanovištu Juliet Mitchell, žensku političku kulturu karakteriše vezanost za lične odnose i uže grupe, te žene više učestvuju na tzv. nižim nivoima vlasti i u civilnom sektoru koji je izgrađen na principima odbacivanja hijerarhije. Politička kultura malih grupa omogućava povezivanje ličnog i političkog i odbacivanje modela pobjednika i gubitnika, natjecanja i suočavanja, a što karakteriše stranački život i izborni proces (Mitchell, 1971: 56-60).

Dobijeni rezultati pokazuju da se tri kategorije apstinentica razlikuju po pojedinim socio-demografskim varijablama: starost, obrazovanje, etnička i stranačka pripadnost i vjerska ubjeđenja. Razlika nije nađena kod apstinentica s obzirom na to da li žive na selu ili u gradu.

S obzirom na godine starosti, najviše apstinentica nalazimo u starosnoj grupi između 30 i 44 godine. Ovo je karakteristično za apstinentice koje manipuliraju svojim izlaskom na izbore i onima koje su razočarane izborima i neće više glasati. Kod ispitanica koje su razočarane u izbore u ostalim starosnim kategorijama nalazimo skoro podjednak procenat apstinentica (oko 21%), dok taj procenat značajno varira kod apstinentica koje nekad izlaze na izbore, a nekad ne. Kod pravih apstinentica je prisutna tendencija da što su apstinentice mlađe, to manje izlaze na izbore. Dobijeni rezultati se razlikuju od rezultata koje su Puhalo i drugi (2009) dobili i rezultata koji su dobijeni u Srbiji (Milošević, 2007).

Kod sve tri kategorije ispitanica nalazimo najviše apstinentkinja sa srednjom školom – četvrti stepen. Među onima koje manipuliraju izlaskom na izbore svaka treća ispitanica je visoko obrazovana, dok je taj procenat kod zanatlija i onih sa završenom osnovnom školom znatno manji, što ukazuje da visokoobrazovane ispitanice u znatno većoj mjeri pristaju uz model politike poznat kao *bargaining and exchange*. Među ispitanicama koje nekad glasaju, a nekad ne imamo jednak procenat ispitanica sa završenom osnovnom školom i zanatom. Najmanji procenat razočaranih u izbore nalazimo kod visokoobrazovanih apstinentica, koje zbog visokog stepena obrazovanja imaju i realističniji pogled na politička dešavanja i manje su sklone političkom fatalizmu (tj. tvrdnjama nikad ne izlazim na izbore ili izlazim, ali više neću). Među ispitanicama koje nikad ne glasaju na izborima polovinu čine ispitanice sa završenom srednjom školom – četvrti stepen, dok je svaka peta visokoobrazovana ili ima zanat. Svaka deseta prava apstinentica ima završenu samo osnovnu školu.

Među apstinenticama koje nekad glasaju, a nekad ne podjednak je procenat Srpkinja i Bošnjakinja, dok među ispitanicama koje su do sada glasale, ali više neće dominiraju Bošnjakinje. Među onima koje nikad ne glasaju na izborima više od polovine su Bošnjakinje.

Iako najveći broj apstinentkinja nisu članice ni jedne političke partije, članstvo u političkim partijama utiče na političku participaciju. Najveću političku participaciju nalazimo kod ispitanica koje su članice neke od političkih partija. Kada govorimo o religioznosti tri kategorije apstinentica, prisutna je tendencija da među ispitanicama koje nikad ne izlaze na izbore nalazimo i najveći broj onih koje sumnjaju u svoju religioznost ili nisu uopšte religiozne.

Dobijeni rezultati se samo donekle slažu sa nalazima Vausa i McAlistera (1989) da obrazovanje, zaposlenost ili članstvo u političkoj partiji povećava vjerovatnoću da će žena izaći na izbore i glasati.

Najveći broj apstinentica i jesu i nisu zainteresovane za politiku i taj procenat varira od 46,6% onih koji nekad glasaju, a nekad ne, preko 48,6% onih koje su glasale i više neće do 32,9% onih koje nikad ne glasaju. Ipak, zainteresovanost za politiku je vezana za političku participaciju; tako najveće interesovanje nalazimo kod ispitanica koje manipulišu svojim izlaskom na izbore, a slijede one koje su se razočarale u izbore, dok je zainteresovanost za politiku najmanja kod ispitanica koje uopšte ne glasaju na izborima.

Televizija je još uvijek dominantan medij za informisanje o dešavanjima u politici, dok su na drugom i trećem mjestu dnevne novine i radio, ali oni su znatno manje uticajni. Televiziju najviše gledaju ispitanice koje nekad glasaju, a nekad ne, dok radio najviše slušaju ispitanice koje su glasale, ali više neće. Prave apstinentice najmanje se informišu putem ova dva medija. Interesantno je da ispitanice koje nikad ne glasaju na izborima, skoro jednako kao one koje nekad glasaju a nekad ne, koriste savremene medije, tj. kanale komunikacije (web-portale, sajtove i društvene mreže) da bi se informisale o dešavanjima u domaćoj politici.

Tri kategorije apstinentica se međusobno razlikuju samo na varijablama kosmopolitizam i liberalizam. Kosmopolitizam je najviše izražen kod ispitanica koje su glasale, ali više neće, a slijede one koje nekad glasaju, a nekad ne i one koje nikad ne glasaju. Liberalizam je najviše prisutan kod ispitanica koje nekad glasaju, a nekad ne, a slijede one koje su glasale, ali više neće glasati i one koje nikad ne glasaju. Teško je reći šta stoji iza ovih razlika, ali je sasvim jasno da se ispitanice koje nikad ne glasaju na izborima razlikuju od druge dvije kategorije apstinentica.

Cilj svake političke partije je osvajanje vlasti, tj. osvajanje mehanizama (institucija) koje upravljaju društvom u cilju promjene ili zadržavanja postojećeg stanja. Zato je sasvim i očekivano da ispitanice koje imaju više povjerenja u institucije sistema i više participiraju u političkim dešavanjima. Dobijeni rezultati to i pokazuju, najviše povjerenja u institucije nalazimo kod ispitanica koje nekad izlaze na izbore, a nekad ne, slijede ispitanice koje su glasale, ali više neće. Najmanje povjerenja u institucije nalazimo kod ispitanica koje nikad ne glasaju.

Umjesto zaključka

Politička participacija žena je fenomen koji zahtijeva širok spektar istraživačkih pristupa i teorijskih elaboracija, imajući u vidu njegovu promjenljivost u različitim društvenim kontekstima i periodima. Iz proste činjenice da su žene u javnu sferu liberalne demokratije uključene nakon muškaraca, ostavlja tragove na njihovu uključenost kao i na stavove o njihovoj uključenosti. Stavovi se, doduše, mijenjaju, naročito u tzv. postindustrijskim društvima, te se u njima može očekivati dalji napredak u ženskoj participaciji, ali su i dalje česti tradicionalistički stavovi, naročito kada je riječ o političkom liderstvu žena (Vuković, 2009: 9). Recentnija istraživanja

ukazuju da razlike između muškaraca i žena kada je o izlaznosti na izbore riječ nisu velike, ali da su žene ipak manje uključene kako u izborne kampanje tako i u druge oblike političkih aktivnosti koji nemaju direktne ili indirektne veze sa izborima (Barns, Schlozman, Verba, 2001: 357-358). Iz tih razloga je neophodno dublje zaći u aspekte i probleme nedovoljne političke participacije žena, kao i u oblike njihove apstinencije. Fokusom na posljednje, ovim istraživanjem je pokušano doći do nekih determinanti različitih oblika apstinencije žena u Bosni i Hercegovini kada je o izlasku na izbore riječ. Iako je teško izvući jednoznačne trendove i zaključke, rezultati ukazuju da stepen obrazovanja, godine, etnička pripadnost, religioznost, vrednosne orijentacije i politički interes utiču na oblike političke apstinencije, ali u varijabilnom obliku, dok kada je o tipu naselja riječ, nisu dobijene statistički značajne razlike.

LITERATURA

- Almond, Gabriel i Sidney Verba. 2000. *Civilna kultura: Politički stavovi i demokracija u pet zemalja*. Zagreb: Politička kultura.
- Barber, Benjamin R. 2003. *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Barns, Nancy, Kay Lahman Schlozman i Sidney Verba. 2001. *The Private Roots of Public Actions. Gender, Equality and Political Participation*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Bojanović, R. 2004. *Autoritarni pogled na svet*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Jacobs, Lawrence R. Fay, Lomax Cook i Michael X. Delli Carpini. 2009. *Talking Together. Public Deliberation and Participation in America*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mihajlović, S. 1997. Političke stranke u izborima za republički parlament, u: V. Goati (ur.), *Partijski mozaik Srbije 1990 – 1996*. Beograd: Beogradski krug i AKAPIT, 53.
- Milošević, J. 2007. Socijalna i politička homogenost izbornih apstinenata, u: Z. Lutovac (ur.), *Birači i apstinenti u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka i Institut društvenih nauka, 205-216.
- Mitchell, Juliet. 1971. *Women's Estate*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Puhalo, Srđan. 2007. Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini, u: S. Puhalo (ur.), *Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini. Između Opštih izbora 2006. godine i Lokalnih izbora 2008. godine*. Banja Luka: Art print, 75-134.

- Puhalo, S., J. Milinović i A. Arsenijević-Puhalo. 2009. Socio-psihološke karakteristike apstinentica i glasačica u Bosni i Hercegovini. Beograd, *Psihologija*, vol. 42 (3): 329-339.
- Vaus, D. i I. McAlister. 1989. *The changing politics of women: Gender and Political Alignment in 11 Nations*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Vujčić, Vladimir. 2001. *Politička kultura demokracije*. Osijek-Zagreb-Split: Pan Liber.
- Vuković, Ana. 2009. *Potisnute ili samopritajene. Žene u politici prema mišljenju političke elite Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Young, M. I. 2000. *Inclusion and Democracy*. New York: Oxford University Press.

Srđan Puhalo, Zlatiborka Popov Momčinović

POLITICAL ABSTINENCE OF WOMEN
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The aim of this study was to determine whether there is a difference between female abstinentes in Bosnia and Herzegovina in terms of certain demographics (age, education, rural-urban, party and ethnicity) and socio-psychological characteristics (interest in politics, the ways of getting their information about politics, trust in institutions, dogmatism, nationalism, cosmopolitanism, the end justifies the means, the attitude towards the leader, conservatism, liberalism and authoritarianism). The study was conducted in the first half of March 2013, on a sample of 483 adult women who did not plan to vote in the upcoming elections, who in the past six years (three election cycles) either voted occasionally, or they voted, but have no intention of voting again, or they have never voted. We started from the assumption that the different modes of political abstinence differ with respect to the measured variables. The results show that the three categories of women abstinentes differ in terms of certain socio-demographic variables: age, education, ethnicity, party affiliation and religious beliefs. There are differences among respondents concerning political interests. The greatest interest was found among the respondents who manipulate their turning out to the polls, followed by those who were disappointed in the elections, while the slightest interest in politics was among the respondents who have never voted. Television is still the dominant medium for getting information about political events, the second and third ones are newspapers and radio, but they are much less influential. Yet among the three categories of women abstinentes significant differences were found only regarding television and radio. Three categories of women abstinentes differ only in cosmopolitanism and liberalism variables. There is a difference between women abstinentes in their confidence in institutions. The most trust in institu-

tions is found in women who occasionally took part in the elections, followed by those who voted, but no longer do so. The least trust in institutions is found among women who have never voted.

Keywords: Women, Voting, Political Abstinance, Political Interest, Bosnia and Herzegovina

Kontakt: **Srdan Puhalo**, Prime Communications, Ive Andrića 72, 78 000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina. E-mail: srdjan.puhalo@prime.ba

Zlatiborka Popov Momčinović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

E-mail: zlatiborka.popov.momcinovic@ffuis.edu.ba